

tett siratóénekekkel kap egyéni színezetet, hanem azzal a kiemeléssel is, hogy a gyilkos nem magyar ember, hanem — felvidéki tót. Természetesen ez Dugonics nacionalista beállítottságát is jellemzi.

Érdekes, hogy ez a színmű mennyire hatott minden kortárs képzeletére. Az öreg Rietaller, a cenzor, aligha volt színházi habitué — ami onnan is kiderül, hogy a magyaros ingvállban nem ismerte fel Ignez de Castrot —, hanem azért bőven, nagy érdeklődéssel tárgyalja a históriát. Sok kifogása van. Először is történetileg teljesen hamis, mondja, II. István atya halálakor 12 éves volt, tehát sem diplomáciai szerepet nem játszhatott még, sem gyermekei nem lehettek. A Bátori név a XII. században ismeretlen. Azután, István közismert volt ugyan „ob vagam libidinem“, evvel ellenkező kalandjáról és szerelmi házasságáról azonban mit sem tudunk. Nem helyes, hogy a szereplők durván beszélnek egymással, „contra moralitatem est, tueri in scena amoris adulteros“, s az apa és fiú közötti rossz viszony rossz példával szolgál. A fiú szídjá szüleit, ellenük szegül. (Ifflandnál vagy Brühlnél ilyesmi valóban nem fordul elő...) A helytartótanács nagyvonalúbb volt. Drámafrók nem kötelesek megtörtént eseményekhez, sem a történeti hűséghez alkalmazkodni. Ami a nyelvezetet illeti, ez nem rendőri, hanem irodalmi kérdés. A mű forgalomba hozható, színpadi előadása előtt azonban mutassák be újabb cenzúrára.²⁴

Az első magyar színtársulat műsorából kiszemelt e néhány darab sok mindent elárul. Nyilvánvaló, hogy a fordítások nagyban-egészben szöveghűek, sőt még a magyarítások is csak nyelvükben különböznek eredetijüktől. Társadalomtörténeti szempontból az eltérések, a magyar viszonyok rendibb, elmaradottabb állapotát, az anyagi igények alacsonyabb fokát tükrözik. Hiába keresünk olyan elterést eredeti és fordított szöveg között, ami a hazai színpad forradalmi színezetére vetne világot. Valljuk be azonban, hogy a viszonyok teljes nemismerése, történetietlen szempont kellene ahhoz, hogy valaki a Habsburgok Magyarországnak XVIII. századi színpadán a polgári-forradalmi gondolat virágzását remélje. Minden szabadabb eszme felett ott komorlott a lelki vesztőhely: a cenzúra, amely II. József idejétől kezdve folyton keményebb lett aszerint, amint a Rajnánál diadalmasan tört egyre előbbre a forradalom hadserege.

NAGY MIKLÓS

JÓKAI PÁPAI DIÁKÉVÉHEZ

A polgári irodalomtörténetírás nem végezte el Jókaival kapcsolatban azt a feladatot, amelyet Arany, Petőfi, Kemény, Gyulai és Jókai más kortársai esetében teljesített: nem hagyott ránk örökségül tudományos életrajzot. Ennek ellenére azonban Jókai fiatalkorában legkevesebb a „fehér folt” s pápai tartózkodásának évéről is viszonylag sokat tudunk. Az adatközlések sorát, nem tekintve az írói visszaemlékezéseket, Thuri Etele pápai teológiai hallgató nyitja meg, ki a Vasárnapi Ujság 1882. 3. számában (44.) helyreigazítja azt a közhelyé vált tévedést, hogy az „Istenítélet” volt az 1842 júliusában jutalommal kitüntetett Jókai novella. Tisztázza: ennek az elbeszélésnek „Tűz és víz” volt a címe, egyszersmind kérést intéz Jókaihoz, hogy juttassa el egykori pályaművének másolatát Pápara, mert az eredetinek már nyoma veszett. Jókai e felszólításnak nem tett eleget, s a „Tűz és víz” azóta sem került elő. Bizonyára maga sem akadt rá e zsengéjére.

Thuri másik adatközlése (ugyanaz évfolyám 7. szám) lényegében a képzőtársasági jegyzőkönyv kivonatolása azzal a hiánnyal, hogy Jókai szavalatairól nem tesz említést. Ugyanitt publikálja az 1841-ben az Erdemkönyvbe sajátkezűleg bemásolt, „Mi az” című költeményt, kisebb olvasási hibákkal. Ezek az olvasási hibák (pl. „Sírhalmi ének” helyett tévesen „Síralmi ének” a hatodik versszakban) megmaradnak Kaposy Lucián pápai tanár cikkében is. (Lt. K. 1894. 234—237. o.) Ő azonban nemcsak a képzőtársaság jegyzőkönyvének eseményeit másolta ki, hanem azok időpontját is, azonkívül teljesebb nála az egyes mozzanatok felsorolása, olyannyira, hogy Mikszáth a „Jókai Mór élete és kora” megfelelő fejezetében elsősorban rá támaszkodott. Egy ponton azonban Mikszáth határozottan ellentmondott forrásának: Jókai és Petőfi barátságának kérdésében. Elfogadta ugyan Kaposy megállapítását arról, hogy melegebb barátság nem szövődhetett ekkor közöttük, de azt már nem, hogy nem is tettek

²⁴ Országos Levéltár, Helytartótanács. Dep. Rev. Libr. 1794. fons 2. positio 27.

látogatást egymásnál. Szerinte ismerték egymást s a szokásos iskolai jópajtáság fűzte össze őket.

Tíz évvel később, 1904. május 6-án a Magyar Hírlap Jókai emlékének szentelt számában kinyomatta a már Kapossytól is közzétett (id. cikk) „Mi az”-t az eddiginél nagyobb számú félreértéssel és pontatlansággal. A Jókai-jubileum adott alkalmat Pongrácz József református főiskolai tanár „Jókai és Papa” című előadásának megírására, amely 1930-ban nyomtatásban is megjelent. Pongrácz summázta az addigi adatokat s bár csak néhány vesszszakot közölt, a legmegbízhatóbbnak bizonyult a „Mi az” publikálásában. Tőle való a Képzőtársaságnak az addiginál történetibb rajza is. Végül megemlíthetjük Tóth Endre pápai teológiai tanár 1943-as előadását (A Pápai Ref. Theol. Akadémia kiadványai 41.), amely az iskolai szék jegyzőkönyvéből kiemelte Jókai különféle teyelmi vétségeit. Mindezek után a jelen adatközlésnek két dolog adja meg a jogosultságát: főként és elsősorban az, hogy Pongrácz József szíves és önzetlen segítségével új forrásoknak jutottam birtokába (Váli Ferenc naplója, Gerenday József levele a „sus”-ról) s Balatonfüreden magam is találtam egy eddig ismeretlen, Páparól keltezett diákori levelet. Másfelől arra is hivatkozhatom, hogy az eddigi adatközlések mindegyike hiányos vagy hibás volt, ha csak kis mértékben is. A kiigazítás többnyire csak egy-két szó, vagy valamilyen kisebb tény, de nagy írónk serdülőkorával kapcsolatban ez is figyelmet érdemel.

Váli Ferenc naplója, melyet Jókai-Ihász Miklósné (Jókay-Ihász Miklós, Jókay Károly unokája; kettős nevet visel, mert apja, Jókay Mór, halála után Ihász Lajos fogadta örökbe) ajándékozott 1950-ben a Pápai Egyházkerületi Könyvtárnak 20 cm magas, 12,5 cm széles, sűrű vászonzba kötött füzet. Könyvtári száma: 0.675 A. 178 számozatlan lapot tartalmaz, melyet teljesen betöltötte Váli Ferenc 1841. tavaszutó (május) 29-étől 1843. nyár hó (július) 30-ig terjedő tintával írt naplójegyzetei, sőt az írás átmegy a hátsó borítótábla belső oldalára is. A kis diárium érdekes képet fest Váli puritán egyéniségéről, amely nagyobb érzelmi hullámzást nem mutat s teljesen be van töltve a mindennapi munkával, a család és a hivatás szeretetével. Feltűnő a naplóvezető aprólékos gondossága előljárói címeinek kiírásában vagy a kapott és kiadott pénzeszegek feljegyzésében. Nem riad vissza még az olyan prózai tények megörökítésétől sem, hogy új borotvafelő szíjat vett és Mária leányának szorulása van. Ugyanez a pontosság adja a napló meteorológiai érdekességét is: a szélirány, a hőfok s az időjárás más fontos adatai sohasem hiányoz(hat)nak belőle. Feltűnő irodalmi érdeklődése; így pl. 1843. december 22-én külön beírja a Honderűre való előfizetést s iskolai munkájából is azt tartja a legfontosabbnak, hogy „Horácot megkezdtük” (1842. április 12.). De azért a természettudományok alkalmazása láthatólag még jobban vonzza: felesége köhögését gyógyteával kúrálja, másokat viszont megvillanyoz. Igénytelen kicsinyességében is érdekes ez a napló és feldolgozásra vár, mert megmutatja azt a józan és fegyelmzett környezetet, ahonnan Jókai kilépett, megmagyarazza szerény és szorgalmas életstílusának rugóit. Ha e komáromi otthonoknak tagadhatatlan nyárspolgárius vonásaira gondolunk, akkor azt is megérthetjük, hogy mennyire felszabadító hatással lehetett Petőfi barátsága és a Pilvax-kör a szelid, lányos fiatalemberre.

Az alábbiakban a diárium legfontosabb, Jókaira vonatkozó bejegyzéseit adjuk szó szerinti, vagy szabadabb közlésben, úgy, amint ez szükségesnek látszott.

1841. június 5. (4. l.) „Móric öcsém a mértanból meglehető vizsgálatot adott.”

Június 30. (10–11. l.) „A vásárban edényeket Móricnak rajztükröt, kedves angyalkánknak kocsit vettünk.”

Augusztus 21. (24. l.) „Pápara indultunk Móriccal reggel 6 órakor, szerencsésen oda érkezünk este 6 és 1/2 órakor.” Tarczy Lajoshoz, Jókai jövődó tanárához szálltak, akit Váli természetesen igen jól ismert, hiszen 1827–37 között maga is Pápan tanult, és tanúja volt a Németországból hazatért Tarczy küzdelmeinek a hegelianizmus érdekében. „Az éjjel kilenc deákot befogtak a pápai polgárok...” — folytatja — „és a pandurok egyet szuronnal nagyon megsebesítettek.”

Ennek a „deáki baj”-nak egyik következménye az, hogy Móric 22-én délelőtt nem vizsgálhat, de délután sor kerül az examenre, melyről ez az elégedett bejegyzés szól (25. l.) „... a zürzavar miatt valamennyire zavart, de jó volt”.

Augusztus 23. (25. l.) „A bizonyítvány a legjobb adatott.” Mellette áll az ára is: 12 forint 30 krajcár. Különös véletlen tolytán Széky Béla, akkori igazgató, pénztári naplója is fennmaradt, melyből kitűnik, hogy a kifizetett összegből 10 ft. őt illette.

A vizsgálat után mindketten hazautaztak, s a legközelebbi Jókairól szóló bejegyzés egy hónappal későbbi.

Szeptember 22. (33. l.) „Móric lerajzolt olajfestményre. Édesanyánknál voltunk vacsorán, a Móric névnapját tartottuk.”

Szeptember 27. (34. l.) „Tarczy Móricnak kosztot ajánl levelében s azt írja, hogy október közepén meglátogat...” Az ajánlott kosztadó nem lehetett még Klára Sándor uram, mert

ő Széky Béla feljegyzése szerint csak 1841. október 24-én jelentette be ez irányú szándékát a kollégium vezetőségének.¹ „Móric öcsém” az október 31-i bejegyzés szerint (43. l.) elment Pápára a félév megkezdésére, miután a család előző este búcsúvacsorát rendezett tiszteletére, sógora pedig pénzt adott át neki kézbesítés végett pápai címekre. Egyszersmind ajánló sorokkal is ellátja: „Móricot ajánlottam Tarczynak, Bocsornak, Székynek és Farkasdy Károlynak.” A levelezés Pápával kezdetben meglehetősen sűrű. Így november 16-án (46. l.) Váli lámpát küld Tarczynak, de nem teledkezik meg sógoráról sem: neki „Horáccát” indítja útnak. Karácsonyi szünetre december 16-án érkezett haza a pápai diák, erről tudósít az 50. lapon található pár sor. Az ünnepek alatt azután egymáshoz járnak vendégségbe Váliék és Jókayék, karácsony első napján özv. Jókay Józsefnél, másodnapján Váliéknál van családi ebéd. Visszautazásra január 6-án kerül sor, anya és fia együtt mennek el, s Jókayné már január 7-én visszatér, levelet hozva „főtisztelendő uramtól” (a pápai ref. püspöktől) és Tarczytól Váli Ferenc számára. Ezután több mint három hónapig nem találunk az ifjú sógorra vonatkozó utalást a diáriumban, ami érthető is: Jókai ez időben teszi le félévvégi vizsgáit (február első felében, legalábbis erről tudósít két ifj. Hegedüs Sándortól közzétett levele,² amelyeket azonban igen különös adatokat tartalmazó bevezetés előz meg a publikáló részéről), majd beleveti magát a képzőtársasági munkába, s a hónap végén gyors egymásutánban három verséről és egy novellájáról esik szó a jegyzőkönyvben. Ilyen körülmények között bizonyára csak kevés levelet ír haza — ezek egyikét a későbbiekben idézzük majd —, mígnem április 22-én (85. l.) Váli a következő híradással van róla: „Móric levelet mégpedig igen érzékenyet küldött.”

Május 6. (90. l.) „Móric ma jött haza pünkösdi szünetre.”

Május 13. (92. l.) „Móric egy szép festménnyel megajándékozott.” A továbbiakban beszámol arról, hogy a komáromi szigeten sétát tettek, mi pedig azt tehetjük hozzá, hogy a kép Jókai saját kezeműve volt. A visszautazás időpontját Váli közléseiből nem tudjuk megállapítani, a legközelebbi adat csak ennyi: június 8. (98. l.) „Móric öcsém levelet küldött s benne egy mértant Tarczytól.” A soronkövetkező tételek mind a Képzőtársaság évvégi pályázatával vannak kapcsolatban. Mint ismeretes, a pályamunkák beadási határideje június 15-én járt le, s a bírálóbizottságnak győri tagjai is voltak, köztük a neves „beszélyíró” Kovács Pál. Úgy látszik, Pápáról először Valinak küldték el a bírálatra szánt anyagot, mert így szaporább volt a közlekedés Győrrel.

Jún. 29. (104. l.) „A Pápai Főiskolai Képzőtársaság dolgozatait záró levelet átvittem a diligencere.”

Július 2. (105. l.) „Kovács Pál úrnak a pápai diákok munkáival terhelt levelet elküldttem.”

Az újabb, Jókaira vonatkozó adat megint csaknem két hónapot várat magára: augusztus 21-én (116. l.) özv. Jókayné Pápára utazik, hogy 23-án magával hozza szeretett fiát, amit a napló csak így regisztrál: Augusztus 23. „Móric ma estve megjött.” Eszerint el kell vetnünk azt a Mikszáthnál található állítást,³ hogy nem az anyja, hanem Károly bátyja hozta haza Komáromba Móricot. Abban azonban igaza van Mikszáthnak és a többi életrajzírónak, hogy a család szemefénye betegen, gyenge tüdejével kínlódva tért vissza a szülői házba, nyilván erre vonatkozik a következő, egyébként eléggé rejtélyes szövegű bejegyzés: Október 5. (124. l.) „Édesanyánk Móric dolgáiban jelentésemet igen nehezen vette.”

De nem késik a döntés sem:

Október 6. (125. l.) „Édesanyánk Móricot Kecskemétre határozta vinni.”

Október 22. (127. l.) „Karika bátyámnak Kecskemétre Móric mellett levelet írtam.” Már ebből az adatból is kiténik, hogy a Kecskemét melletti döntésben nagy szerepet játszhatott Karika János, kecskeméti ref. főiskolai tanár személye, aki Jókayéknak távolabbi rokona.

Október 23. (128. l.) „Károly öcsém Móricot vitte Kecskemétre.”

Október 30. (129. l.) „Károly megjött Karikától.”

November 7. (130. l.) „Bocsor . . . a Móric 1841. évi második félévi bizonyítványát elküldte, mit édesanyánknak elvittem.”

Hősünk Kecskeméten van, kitézött tárgyunk tehát határt szab a napló további ismeretelésének. De nemcsak erről van szó: a következő csaknem tíz hónapos idő alatt Váli professzor mintha teljesen megfeledkezne sógoráról: egy szót sem ír róla.

Jókai két félévének érdemjegyeit már Kapossy (id. cikk) publikálta, de nem elég alaposan: egyrészt felcserélte a tantárgyak sorrendjét és mellőzte a bizonyítványokon található tanári aláírásokat, másrészt nem jegyezte fel a „Felsőbb tanulók értesítővénye” című, osztályzatokat tartalmazó iskolai napló olyan részleteit, melyek csak távolabbi összefüggésben állnak Jókaival. A II. bölcsészeti osztály, Petőfi és Jókai klasszisa, nagyobbrészt gazdálkodó vagy

¹ Pongrácz József: Jókai és Pápa. Pápa, 1930. 3. l.

² Ifj. Hegedüs Sándor: Jókai levelei anyjához. Magyar Nemzet, 1946. dec. 1.

³ Mikszáth Kálmán: Jókai Mór élete és kora. Jubileumi kiadás, 1910. 69. l.

hivatalnokoskodó nemesurak fiaiból állott, de akadt a tanulók közt nem nemesi paptiú, polgárgyerek — Kovács Benő is, aki az I. félév egyik tantárgy-csoportjában Móricot a negyedik helyre szorítja, győri kereskedőcsalád sarja —, sőt zsidó polgárok leszármazottja. Kecskeméten majd még több nemesi armális nélküli ifjú veszi körül Jókait az iskolában! A szép tanulmányi eredmény még értékesebb, ha megnézzük az osztálytársak életkorát: Jókai csak 16 esztendő, nála fiatalabb csak egy van a klassziban, a többiek mind 17—18 évesek, de akad, aki a tizenkilencedikben, huszadikban, sőt a huszonegyedikben jár. Az I. félév bizonyítványa a következő:

Hajdankori történet.....	kitűnő	} Aláírás: Bocsor István.
Francia nyelv.....	kitűnő	
Erkölcshen.....	I. osztály	

A tanulók sorrendje: 1. Gaál Péter, 2. Gondol Gábor, 3. Jókay Móric, 4. Kerkápoly Károly.

Természettan I. része.....	kitűnő	} Aláírás: Tarczy Lajos
Alkalmazott mértan I. fele.....	kitűnő	
Vegytan I. fele.....	kitűnő	
Német nyelv.....	kitűnő	
Magyar nyelv.....	kitűnő	

A tanulók sorrendje ugyanaz, mint fentebb.

Erkölcshen.....	kitűnő	} Aláírás: nincsen.
Diák literatúrában.....	kitűnő	

A tanulók sorrendje: 1. Gaál Péter, 2. Gondol Gábor, 3. Kovács Benő, 4. Jókay Móric. Eltekintve az utolsó tárgy-csoporttól, ugyanilyen végeredményű a II. félév „értesítvénye” is:

Magyar történet.....	kitűnő	} Aláírás: Bocsor István
Egyetemes jelen rajz.....	kitűnő	
Magyarország jelen rajz.....	kitűnő	
Magyarország közbjoga.....	kitűnő	
Francia nyelv.....	kitűnő	

Természettan II. fele.....	kitűnő	} Aláírta: Tarczy Lajos, a természeti tudományok és a német nyelv tanára
Alkalmazott mértan II. fele.....	kitűnő	
Vegytan II. fele.....	kitűnő	
Német nyelv.....	kitűnő	
Magyar nyelv.....	kitűnő	

A tanulók sorrendje itt is, az előbbi tárgy-csoportban Bocsornál is: 1. Gaál Péter, 2. Gondol Gábor, 3. Jókay Móric.

Erkölcshen.....	I. osztály	} Aláírta: Czibor Ferenc
Görög nyelv.....	kitűnő	

A tanulók sorrendje a fentebbi.

A „Felvételi könyv” 80 oldalának — ezen a nevezetes oldalon szerepel együtt Petőfi és Jókai neve — pontos szövege: „Név: Jókay Móric. Kora: 16 év. Felekezete: református. Születés: Komárom. Vármegye: Komárom. Iskola: Komárom. Apja vagy gondnoka: Jókayné, Pulay Mária. Annak állapotja: Özvegy. Lakhelye: Komárom. Bevezettetett a 2^{od} évesek közé. Helye van Kovács Benő után, Vida Ferenc előtt.”

Nem mehetünk el szótlánul Móric fegyelmi kihágásai mellett, bármennyire jelentéktelenek is azok. Elsőnek Tóth Endre hívta fel ezekre a figyelmet.⁴ „Az iskolai szék, a sedes jegyzőkönyvében ismételtlen is találkozzunk Jókai Móric nevével. Harmadszori leckemulasztásért két ízben is áll a sedes előtt és előbb nyilvános dorgatóriumban részesül, majd az év vége felé ugyanezért keményen megpirongattatik. Templom mulasztásért is két ízben van citálva

⁴ Tóth Endre: i. mű. 6—7. l.

a tanári szék elé és mindkét alkalommal megintésben részesül." Az általam talált adatok némiképp eltérnek Tóth E. megállapításaitól, ám lehet, hogy ennek a különböző forrásokban kereshető az oka. Tóth talán az azóta elveszett „Iskolai széki jegyzőkönyvet” nézte meg, míg nekem erre vonatkozólag egyedül az „Igazgatói könyv 1842^d. évben a XXIX. üléstől” állott rendelkezésemre. Ebben a következő tétel, vonatkoznak az íróra: „XXXIII. ülés nyárhó (július) 30-án 1842. 3. ügy. Templomtól első ízben távol voltak: Jókay Móric, intessenek meg”. (Ceruzával kihúzva).

„XXXIV. ülés nyárutó 6-án (augusztus) 1842. 7. ügy. Istentisztelettől első ízben távol Jókay Móric, intessenek meg”. (Ceruzával kihúzva.)

„XXXVI. ülés nyárutó (augusztus) 17-én 1842. Leckéktől távol voltak Jókay Móric 3×, büntessenek.”

Itt tehát egyrészt a ceruzás kihúzás a feltűnő, másrészt az, hogy a második templom-mulasztást nyilvánvaló ellentmondással *elsőnek* nevezi az igazgatói könyv (talán elengedték az első?). Teljességgel ismeretlen azonban Tóthnak az az adata, mely szerint *két ízben* került volna büntetésre sor harmadszori leckemulasztásért s az egyedüli bejegyzés sem a „kemény megpírongatásról” szól. Nyilvánvaló: a vizsgaidőszak alatti mulasztásokról van szó, amiket az iskolai hatóság sem vett a nagydiákoknál komolyan!

A fegyelmelésnél utalhatunk egy olyan eseményre, mely szintén 1842 telén történtik Pápán, s Jókai írói munkásságában is visszhangra talál. Ki ne ismerné a „Peregrinus”-t, a Dekameronnak ezt a jeles elbeszélését (1858-ból), amelyről Borsos István, pápai tanár⁶ a kollégiumi emlékeit oly meggyőzően kimutatta. „A Főiskolai Tanács jegyzőkönyvé”-ben valóban megtalálhatók az utalások (1842. január 3-i és január 7-i kelettel 24., illetőleg 25. tételszám alatt) Szabó Istvánra, a „sus”-nak csúfolt öregdiákra, aki szélhámoskodásai során Pápán végzett, külföldi akadémiaakra küldött hallgatónak tüntette fel magát és szép összegeket zsebelt be a hívektől. A Pesten törvény elé állított Szabó viselt dolgait a jóhírnevére kényes főiskola ki akarta nyomozni, és ez ügyben leveleket menesztett szerte a Dunántúl lelkészeihez és tanítóhoz. Éppen egy ilyen válasz — melyet szintén Pongrácz József gondos keze talált meg — módosíthatja Borsos véggkövetkeztetéseit. Borsos ugyanis a válaszokat nem ismerve a jegyzőkönyv alapján joggal hitette azt, hogy Szabó István, akárcsak irodalmi változata, a sum-essefui ragozásának elhibázásáért kapta örökös csúfnevét, a „sus”-t. Legfeljebb azon csodálkozott, miért szépítette meg alakját az írói toll, sorsüldözött embert formálva a közönséges csalóból. Gerenday József professzor 1842. január 28-án Gyönről keltezett leveléből azonban kiténik, hogy a szédelgő diák egészen más okokból lett „sus”-sá: „Szabó István... atyja által 1823. május 22-én hozatik először Gyöngre az itteni református gimnáziumba... az önfertőzést példátlan szemtelenséggel és nyilvánosan, sőt bérért is üzē — mígnem az undorító aljasságot belátó tanulóitársai előtt utalát... tárgyává lévén, s általok sus (: disznó) melléknévvél felruháztatván, és többé senki által másképp nem is neveztetvén — e galádság nyilvános gyakorlatával felhagyott; de életfolyását továbbra is mindég a fajtalanságnak minden botránkozató nemei bélyegzék.” Érdektelen lenne a további idézés, elég annyit tudnunk, hogy Szabó valóban aljas fickó volt, aki leány-tanítványaival szemben is erőszakoskodásra vetemedett, nyugtot sehohsem talált és „bekódorgá a többi Collégiumokat”. Ezekután a meglepő névegyezés ellenére sem látszik biztosnak az, hogy Jókai Szabó István esetét akarta volna feldolgozni a „Peregrinus”-ban. Lehetséges: Gerenday válaszárol nem is volt tudomása, csupán az érdekes „cognomen” maradt meg az emlékezetében, amelyhez azután egészen másfajta vándordíákok figuráját költötte hozzá.

Mielőtt a képzőtársasági emlékekre áttérnék, közlöm Jókai már említett 1842 áprilisi levelét, amely bizonyos fokig szintén megcáfol egy eddigi véleményt. A különféle életrajzok, különösen a Mikszáthé, igen rokonszenves képet festettek a szállásadóról, Klára Sándorról. Mikszáth el van ragadtatva⁶ zamatos előadásmódjától s azt is kijelenti róla: „És még hozzá szerette is diákjait... óraszámra mesélte pipaszó mellett kalandjait, tapasztalatait.” Az itt közlendő sorok inkább valamilyen sunyiságot és anyagiasságot mutatnak a legendássá vált pápai cívisben: „1842 év ápril 8-án.

Kedves jó Anyám!

Klárávali viszonyainkról még bizonyosat nem irhatok. Meszelés alkalmával őt minket az első szobából hátulsó szobáinak egy legkisebbikébe rakott által; hanem azután mi is szorosan fogtuk a dolgot, ő azonban húzta halasztotta azt amint lehetett, míg utóljára tns Tarczy prof úr ráriasztott úgy, hogy jövő hétfőn reményljük régi szobánkba visszahordozóskodhatni. Többi csempeszkedéseit elhalgatom [!]. Megtanultam már azokat magam eligazítani.

⁶ It. 1917.

⁶ I. mű 61. l.

Iskoláink beállván dolgaim szépen megszorodának, de hiszem [!] nekem ezeken kívül semmi mulatságom sincs, nem is kell!

Folyó hó 26-ára Molnár Mihályné asszonyoném ismét fel fog jöni, alássan kérném, hogy tőle Gyöngyök című könyv első kötetét — ami nekünk úgy hiszem meglessz — méltóztassék felküldeni, én pedig majd néhány újabb műveimet küldendem haza; addig is kedves anyámnak kezeit, testvéreimet, urambátyámat csókolva, tisztelve maradok

kedves anyámat
holtig tisztelő fia
Móric.”

Ez a levél a balatonfüredi Jókai Múzeum 3. termében van kiállítva tárlóban s Jókai saját kezeirésze. Az újabb művek, melyeket említ, ama versek lehetnek, melyeket a Képzőtársasági Jegyzőkönyv február 23-án sorol fel (Coloss, Ősi kard, Agg lantos), esetleg az ugyanott február 27-én bíralt „Vágytárs”.

Móric még mielőtt számosabb munkával lépett volna a Képzőtársaság színe elé, anyagi áldozatot is vállalt annak céljaiért. Már Pongrácz József megírta (i. m. 6. l.), hogy Kerkápoly Károly gyűjtőívén két forintot adott pályadíjakra. Ezt csak azzal egészíthetjük ki, hogy a fennmaradt gyűjtőívén Jókai a második adakozó, s adománya a többségét meghaladja, mert társai általában csak 1 forintot jegyeztettek fel. Az ívet Tarczy Lajos elnök adta ki Kerkápolynak 1841 őszutó (november) 25-én.

A Képzőtársasági Jegyzőkönyvet az eddigi adatközlések már bőszegesen kiaknálták Petőfi és Jókai szempontjából. Nem érdektelen azonban az sem, ami nem szorosan rájuk vonatkozik a rövid egy év során. Bár az alapszabályok a politikával való foglalkozást mellőzni kívánták, ez nem vezetett apolitikussághoz: 1842. január 19-én, amikor Jókai „alacsony hangja miatt érthetetlenül” szavalt az „Éjféli ház”-at Vörösmartyótól, szobatársa Kerkápoly a Pesti Hírlapot ismertette...

Jókai a jegyzőkönyv szerint csak egyetlen művet bíralt, Sárközi Titusznak Paul de Kocktól fordított „Zörgő manó” c. beszélyét, melyet eddig két irodalomtörténészünk (Kaposy és Pongrácz is) tévesen „Zörgő malom”-nak közölt. Még több olvasási hiba fordította a már említett „Mi az” c. költeményt, melyet a november 21-i ülés az Érdemkönyvre méltónak ítélt, álljon tehát itt teljes terjedelmében hiszen — belső értékénél fogva is — megérdemli ezt.

Mi az.

(Érdemkönyv 149—50. l.)

Szólj, mi dal ez? Ennyi zaj közepett,
Ennyi búvhang s vad moraj felett?
Felcsapongva égze hat zenéje, —
Mely keserv és tiszta éldelet.

Tán szíren zeng méreg édes hangon,
Csábajakkal csendes légen át?
Ihletetlen⁷ hallám bájdalát.

Tán a Memmon szobra dall magasztos
Hajnalszülte tiszta éneket?
Tán az égi bujdosók őrhanga⁸
Rezgi át a kéklő mennyeket?

Nem! ah e dal bús és nagyszerű dall
Mely szívet fojt és kebelbe hat.
Mély keserve annak, aki hallja,
S aki zengi, szíve megszakad.

Hattyudal ez, túlfeszült hatalma
Egy utóperc érzeményinek.
Melynek lelket eltogó siralmi
Haldokolva szerte lengenek.

⁷ Magyar Hírlap hibásan: ihletetlen. Ugyanígy Kaposy.

⁸ Vasárnapi Ú. és Magyar H. hibásan: összhanga. Ugyanígy Kaposy.

Óh! Haláldal ez, — sirhalmi⁹ ének!
Egy enyésző NÉP hattyúdala,
Egy hazának vég feljajdulása
Egy letűnő nép¹⁰ esthajnala...

Másik fennmaradt képzőművészeti munkája az „Istenítélet” c. „beszély” 1842. február 9-én került felolvasásra s Bárány Gusztáv február 13-án nyilvánosságra hozott bírálata szerint „Érdemkönyvre megérett”, némely bő leírásokat” elmellőzve, úgyszintre kijavítván „néhány megjegyzett kifejezést”. Jelenleg három kézirat is ismeretes és megjelent nyomtatásban is 1845-ben a Tavasz c. pápai zsebkönyv lapjain. A három kézirat közül az Érdemkönyvben található nem autográf, a második számú (a továbbiakban csak K2) pedig nem teljes, csak a történet $\frac{2}{3}$ -át tartalmazza; az első impurum (a továbbiakban K1) és az Érdemkönyv (= É), illetőleg a K2 között jelentős eltérés van, ami az ifjú szerző nem mindennapi művészi haladásáról tanúskodik. Valószínűnek látszik: Jókai a változtatásokat önként és nem a bíráló javaslatára hajtotta végre. A bírálat ugyanis nem tartalmaz részletes utasításokat, mélyebb szempontokat, így nem is lehetett forrása annak a tetemes jellemzésbeli és stilisztikai változásnak, ami a K1 és K2 között végbement. Igenis van azonban különbség a K2 meg az É fogalmazása között is, noha igen csekély, s ez már következhetett Bárány Gusztáv kritikájából. Ahhoz, hogy az írói fejlődést felmérhessük — ha vázlatosan is —, meg kell ismerkednünk az elbeszélés meséjével. A romantika középkor-sablonjával indul az elbeszélés: a Talárok kastélyában Dolna, az elárvult Talár gyermekek gonosz gyámja nagy tivornyát rendeztet annak örmére, hogy szövetségesével, Szentiváni Néró lovaggal félretétette az útból az igazi örökösöket, s így maga lett a nagy vagyon urává. (Mellékesen: időtlen és színhely nélküli a történet, éppúgy játszódhat Magyarországon, mint bárhol a feudális Európában.) Szentiváni azonban rosszul végezte dolgát: hiába taszította le a magas szikláról Talár Zafir, a fiút, az csak kisebb sérüléseket szenvedett s már bosszút forralt titokban. Néró most a leányra, Indára tör: szerelmét kéri, s ilyen áron megmentené Dolna áskálódásaitól, feleségévé tenné, hogy Dolnát elemésztevetten legyenek a Talár birtokok urai. Inda szenvedélyesen elutasítja, de aligha védekezhetne sikerrel ellene, ha a döntő pillanatban megjelenő Zafiról megrettenő Szentiváni lovag, örvénygő rélelmében a szakadékba nem zuhanna. A kifejtet egyszerű: Dolna az eredeti megbeszélés szerint keresi áldozatait a szikla lábánál elterülő tóban, de helyettük csak szövetséges holttestét találja meg, ami annyira megdöbben, hogy a vízbe öli magát. A testvérpár pedig diadallal tér meg ősei kastélyába.

Míg a K1-ben a cím „Rény és véték”, a K2 meg az É „Istenítélet” címet visel. Különbözik a lovag neve is: a K1 nem Szentiváni Nérónak hanem „Kajlá”-nak hívja. Ennél azonban sokkal fontosabbak ama különbségek, melyek a lovag magatartásában és jellemében, általában a szorosán hozzá kapcsolódó jelenetekben mutathatók ki. A K1 Kajlája ostoba és durva arcú, önálló tervei a gyermekekkel nincsenek, csak Dolna fizetett csatlósa, ki jutalomra vár. Szentiváni Néró rejtélyeskedő figura, nem szolgálja, de szövetségesé Dolnának, akitől társa is fél. Joggal, mert a lovag külön úton jár s a Talár uradalmat magának akarja megszerezni. Külseje is más; nem durva, mint Kajláé, hanem „szép, de tagyasztó arcú”. A közte és Dolna közötti ellentétet már az expozícióban is apró jelek éreztetik, ami a kezdetet érdekesebbé, drámaibbá teszi. A különbségek csak fokozódnak a kápolnai epizódban, amikor Néró el akarja csábítani Indát. Kajla ostobán és lélektanilag teljesen hihetetlen módon fog hozzá terve végrehajtásához: eldicsekszik Zafir általa biztosnak vélt meggyilkolásával, hogy az így megfélemlített Indát magáévá tehesse. De hol a leány, ki bátyja gyilkosával vágya szeretkezni? Inda végső elkeseredésében (K1) agyonsújtja, váratlanul megjelenő testvére már csak beteljesítheti a bosszú művét. Néró eljárása nemcsak következetesen tolyk az expozícióban bemutatott ellentétből, hanem valószínűbb is, inkább vezethet egy leány megnyerésére. Kezdetben nem kényszeríteni akar, hanem szerelméről áradozik, az ellenállást látva sem fenyegetőzik mindjárt erőszakkal, hanem szerelmi szövetséget ajánl Indának Dolna ellen. Mindvégig tagadja, hogy Zafir bántalmazásában része lett volna, még felhevülten sem vetemedik tettlegességre kezdetben, csak Dolna érkezését ismételvei ijesztően. Inda védekezése is sokkal hitelesebb a K2-ben, mint a K1-ben. Nagyerejű ellenfelével nem ő végez, hanem bátyja, de az is inkább csak közvetve: váratlan megjelenését a lovag természetfeletlinek véli, ezért nincs ereje küzdeni, lezuhan, akárcsak Stibor Kisfaludy Károlynál. A többi jelenet (Zafir felocsudása a merénylet után, a végkifejlet) stb. megegyezik a két változatban.

Érdemes felfigyelni a nyelvi kifejezés tökéletesülésére is. A megkapó novellakezdő leírás a magas éter tisztaságáról s hegyvidéki táj kopárságáról, melyet Pongrácz J. joggal tart a későbbi művek színvonalán mozognak, még alig van meg a K1-ben, sőt ilyen naivságokat

⁹ Magyar H. hibásan: siralmi. Ugyanígy Kapossy.

¹⁰ Javítva a szerzőtől e. h.: nap.

mutat: „a kis patak tisztán, mint az első ember jelleme csordul ki”. Míg a K2-ben sikerül Jókainak (ne felejtsük, milyen kezdőről van szó, ez is érdem!) a korabeli romantikus próza átlagának már megállapodottá vált nyelvi megoldásait megtalálni, addig a K1 folytonosan átveszi az egykori társalgási nyelv ide nem illő fordulatait, s rendkívül ügyetlenül próbál kedélyeskedni a legkiélezettebb helyzetekben. Így a halált és megbecstelenítést ígérő vad Dolna előbb „kényes fehérnép”-nek szólongatja a halálraremült Indát, s mint valami idill hőse, annak ellenállását egyszerű „durcáskodás”-nak véli. Csikorgóan tréfálkozik vele: ne ájuljon el, bár ez neki „igen jól áll”!

Természetesen az „Istenítélet” így sem egyéb irodalomtörténeti érdekességnél, távolról sem olyan „oroszlánköröm”, mint pl. a Borozó, vagy Petőfi más ez időben költött verse: Am az elmondottak alapján szükséges, hogy a Jókai-filológia számontartsa, hiszen eddig csak különféle kéziratról tudtunk, de az ezek között levő viszony homályban maradt.

A Jókai-filológia előtt még hatalmas feladatok állnak. S talán másutt nem könnyíti meg a munkát oly szerető gondosság az anyag őrzésében, oly szíves szolgálatkészség a kutatók tájékoztatásában, mint az egykori Pápai Kollégium könyvtárában! Ezért az utolsó mondat csak köszönet lehet Pongrácz Józsefnek, a könyvtár érdemes őrének.